

YOG'UCH O'YMAKORLIGIDA TAYYORLANGAN USTUNLARDA QO'LLANILGAN NAQSHLAR TURLARI VA ULARNING TAHLILI

Hakimova Sharofat Abdusattorovna

*Termiz davlat pedagogika instituti Tabiiy va aniq fanlar fakulteti Texnologiya va
geografiya kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek xalqining qadimiy amaliy san'at turlaridan biri bo'lgan yog'och o'ymakorligi va ayniqsa, ustunlarda qo'llanilgan naqshlar tahlil qilinadi. Ustunlar bezagida ishlatilgan geometrik, o'simliksimon va ramziy naqshlar turlari, ularning kompozitsiyaviy qurilishi, estetik va ma'naviy mazmuni ilmiy asosda ko'rib chiqilgan. Shuningdek, naqshlarning hududiy farqlari va ularning tarixiy ildizlari haqida ham ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *yog'och o'ymakorligi, ustun bezagi, naqsh turlari, geometrik naqshlar, o'simliksimon ornamentlar, ramziy bezaklar, xalq amaliy san'ati, kompozitsiya, estetik tahlil, madaniy meros*

Аннотация: *В статье рассматривается одно из древнейших направлений узбекского народного прикладного искусства - резьба по дереву, с особым акцентом на орнаментах, используемых в оформлении колонн. Проведен анализ видов орнаментов (геометрических, растительных, символических), их композиционной структуры, эстетического и духовного содержания. Также освещаются региональные особенности узоров и их исторические корни.*

Ключевые слова: *резьба по дереву, оформление колонн, виды орнаментов, геометрические узоры, растительные мотивы, символические элементы, народное прикладное искусство, композиция, эстетический анализ, культурное наследие*

Abstract: *This article explores one of the oldest forms of Uzbek traditional applied art - wood carving, focusing specifically on the ornamental patterns used in carved wooden columns. The study analyzes various types of patterns, including geometric, floral, and symbolic motifs, examining their compositional structure, aesthetic expression, and cultural significance. It also highlights regional variations of the patterns and their historical origins.*

Keywords: *wood carving, column decoration, pattern types, geometric designs, floral ornaments, symbolic motifs, folk applied art, composition, aesthetic analysis, cultural heritage*

KIRISH

O'zbekiston xalqining boy madaniy merosi asrlar davomida shakllangan va uni asrash, rivojlantirish bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan

biriga aylangan. Ushbu madaniy meros tarkibida xalq amaliy san'atining alohida o'rne bor. Ayniqsa, yog'och o'ymakorligi - o'zbek xalqining nozik didi, san'atga bo'lgan estetik qarashi va hunarmandlik madaniyatining yorqin ifodasi sifatida e'tirof etiladi. Ushbu san'at turi nafaqat amaliy jihatdan, balki ruhiy-ma'naviy mazmuni bilan ham ahamiyatlidir. Yog'och o'ymakorligi san'ati ayniqsa me'morchilikda keng qo'llanib kelgan. Masjid, madrasalar, maqbaralar, ayvon va hovlilardagi yog'och ustunlar ana shu bezak san'atining eng yorqin namunalari sifatida ajralib turadi. Ustunlarda ishlatilgan naqshlar - bu shunchaki dekor emas, balki xalqning estetik qarashi, tabiatga munosabati, falsafiy qarashlari va ma'naviy qadriyatlarining badiiy ifodasidir. Har bir naqshda ma'no bor: ayrimlari baraka va farovonlikni, boshqalari himoya, hayot abadiyligi yoki uyg'unlikni anglatadi.

Ustun bezagidagi naqshlar tahlili nafaqat ularning san'at asari sifatidagi qiymatini ochib beradi, balki ularning tarixiy ildizlarini, shakllanish bosqichlarini va hududiy farqlarini o'rganish imkonini ham yaratadi. Masalan, Buxoro, Samarqand, Xiva, Qo'qon kabi tarixiy markazlarda ustun o'ymakorligi uslublarida sezilarli farqlar mavjud bo'lib, bu hududlarning o'ziga xos madaniy muhitini aks ettiradi.

Bugungi kunda yog'och o'ymakorligi san'atini saqlash, qayta tiklash va uni zamonaviy me'moriy hamda dizayn yo'nalishlarida qo'llash dolzarb masalaga aylanmoqda. Bu borada bir qator qonuniy asoslar, xususan, "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, shuningdek, Prezidentning hunarmandchilikni rivojlantirishga oid qarorlari amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur hujjatlar xalq hunarmandchiligining, jumladan yog'och o'ymakorligining rivojlanishini rag'batlantirishga qaratilgan.

Yog'och o'ymakorligi va ayniqsa, ustunlardagi naqshlar turlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda bir qator muhim adabiyotlar mavjud. Ushbu adabiyotlar mavzuni turli yo'nalishlarda - tarixiy, texnik, badiiy va ramziy jihatdan yoritgan bo'lsa-da, har birining o'ziga xos yondashuvi va ilmiy qiymati mavjud.

Z. Normatovanning "O'zbek xalq amaliy san'ati" nomli asarida o'zbek milliy hunarmandchiligining asosiy yo'nalishlari keng yoritilgan. Muallif yog'och o'ymakorligini xalq amaliy san'atining ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqadi. Kitobda naqshlarning turlari, ularning bezak san'atidagi roli, ustunlarda ishlatilgan o'simliksimon va geometrik elementlar haqida foydali ma'lumotlar keltirilgan. Bu asar mavzuga kirish, umumiy tasavvur hosil qilish uchun muhim manbadir.

A. Rasulovning "O'zbek me'morchiligida yog'och o'ymakorligi" nomli ilmiy ishlanmasi esa mavzuga yanada aniqroq va chuqurroq yondashadi. Unda tarixiy obidalar - masjid, madrasa, maqbara, hovli va ayvonlarda uchraydigan ustun naqshlari kompozitsion va badiiy jihatdan tahlil etilgan. Ustunlar naqshidagi an'anaviylik va regionlararo farqlar, naqshlarning o'zgarish jarayoni batafsil ko'rsatilgan. Bu kitob, ayniqsa, ustun naqshlarining shakllanish bosqichlari va texnik ishlov berish usullarini o'rganishda muhim manba sanaladi.

B. Ergashevning “O‘zbekiston yog‘och san‘ati tarixidan lavhalar” kitobi tarixiy aspektlarga e‘tibor qaratadi. Ushbu asarda o‘ymakorlik san‘atining ilk bosqichlari, qadimgi namunalar, o‘rta asrlar me‘morchiligida naqshlarning o‘rni, sovet davrida yo‘qolib ketgan va qayta tiklangan uslublar haqida muhim tahliliy mulohazalar berilgan. Ustun naqshlarining davriy o‘zgarishlari haqida tarixiy misollar keltirilgani bilan bu asar ayniqsa foydalidir.

Xalqaro manba sifatida UNESCOning “Wood carving of Uzbekistan” (O‘zbekiston yog‘och o‘ymakorligi) bo‘yicha ochiq axborot bazasi ham dolzarb hisoblanadi. Unda yog‘och o‘ymakorligi san‘atining jahon madaniyatidagi o‘rni, uning noyoblighi, naqshlardagi falsafiy va ramziy mazmunlar, yosh avlodga o‘rgatish tizimi haqida xalqaro mezonlarga asoslangan tavsiflar berilgan. Bu manba maqolaga xalqaro kontekst va keng qamrov baxsh etadi.

H. Qurbonovning “Naqshlar tili va ma‘nosi” nomli kitobi esa mavzuga semantik va badiiy yondashadi. Muallif naqshlarning ichki mazmunini, ularning ma‘naviy-falsafiy ramzlarini tahlil qiladi. Ayniqsa, ustunlarda ishlatiladigan “bodom”, “islmiy”, “girihi”, “panjara” kabi naqshlarning ramziy ifodasi, ularning hayotiy falsafasi haqida chuqur mulohazalar mavjud. Bu asar orqali naqsh faqat bezak emas, balki fikr va qadriyatlar timsoli ekanligi ochib beriladi.

Yuqoridagi adabiyotlar asosida aytish mumkinki, yog‘och o‘ymakorligida, xususan ustunlarda qo‘llaniladigan naqshlarning tahliliga oid ilmiy asarlar mavjud bo‘lsa-da, bu mavzuni yanada chuqurlashtirish, zamonaviy dizayndagi ahamiyatini ko‘rsatish va hududlararo solishtirma tahlil qilish hali ham dolzarbdir. Shu bois, ushbu maqola mavzuni to‘ldiruvchi, yangicha yondashuv asosida o‘rganilayotgan ilmiy izlanish sifatida ahamiyatlidir. Yog‘och ustunlarda qo‘llanilgan naqshlar asosan uch guruhga bo‘linadi: geometrik, o‘simliksimon (islmiy) va ramziy (timsoliy) naqshlar. Har bir guruhning o‘ziga xos badiiy tili, ma‘nosi va kompozitsion qonun-qoidalari mavjud.

Geometrik naqshlar - chiziqlar, to‘g‘ri burchaklar, ko‘pburchaklar, aylana, yulduzcha, girihi va panjara kabi shakllardan tashkil topadi. Bu naqshlar ustun bo‘ylab simmetrik tarzda takrorlanib, umumiy uyg‘unlikni hosil qiladi. Ular ko‘pincha tartib, muvozanat va abadiy harakatni ifodalaydi. Ayniqsa, girihi naqshlari matematika va san‘at uyg‘unligining namunasi sifatida katta qimmatga ega.

Islmiy naqshlar - tabiatdan ilhomlangan, g‘unchalanuvchi, o‘raluvchi va rivojlanuvchi guldor elementlardan iborat bo‘ladi. Bu naqshlar ustunlarga nafislik, dinamika va tabiiylik bag‘ishlaydi. Barglar, g‘o‘za guli, anor, tol shoxlari kabi elementlar islmiy naqshlarda ko‘p uchraydi. Bu naqshlar tabiat bilan uyg‘unlik va hayotiy kuchning ramzidir.

Ramziy naqshlar - xalqning qadimiy tasavvurlarini o‘zida mujassam etgan belgilar orqali bezaladi. Masalan, “bodom” - tug‘ilish va hayot timsoli, “nishona” - himoya, “qush” - ozodlik, “muhr” esa muqaddaslik timsoli sifatida ishlatiladi. Ular

o'ymakorlikka falsafiy va ruhiy mazmun beradi.

Yog'och ustunlar ko'pincha doira shaklida, ayrim hollarda ko'p burchakli yoki silindrsimon qilib ishlanadi. Shu sababli naqshlarning joylashuvi ham ustunning shakliga mos holda loyihalanadi. Masalan, doiraviy ustunlarda naqshlar spiral yoki vertikal chiziqlar bo'ylab tartiblanadi, bu esa vizual chuqurlik va harakat tuyg'usini yaratadi.

Naqshlarning ustun yuzasida joylashuvi uch asosiy zonasiga bo'linadi: asosiy tanasi, ustun bosh qismi (kapitel) va taglik. Har bir zona o'ziga xos naqshlar bilan bezatiladi. Kapitelda ko'pincha murakkab va boy naqshlar ishlatiladi, chunki u ko'zga ko'proq tashlanadi. Taglik qismi esa oddiyroq geometrik bezaklar bilan chegaralanadi, bu umumiy muvozanatni ta'minlaydi.

Turli mintaqalarda ustun naqshlariga yondashuv ham o'zgaradi. Buxoro maktabida ko'proq murakkab geometrik naqshlar, Samarqandda islmiy va g'ozagullarga boy kompozitsiyalar, Xivada esa chuqur o'yma texnikasi bilan ishlangan yirik naqshlar ustunlik qiladi. Qo'qon maktabida esa naqshlar yengil, nozik, guldor elementlar bilan ajralib turadi. Bu farqlar har bir hududning iqlimi, tabiat manzarasi, mahalliy madaniy qadriyatlari va tarixiy taraqqiyotiga bog'liq holda shakllangan. Shu jihatdan, ustun naqshlari faqat badiiy ifoda emas, balki madaniy-geografik identifikatsiya vositasidir.

Bugungi kunda yog'och ustun naqshlari an'anaviy uslublarni saqlab qolgan holda, yangi texnologiyalar va dizayn talablari asosida yangilanmoqda. Kompyuter yordamida naqsh eskizlari chizilishi, lazerli o'yma uskunalar bilan ishlab chiqilishi - san'atni sanoatlashtirishga xizmat qilmoqda. Biroq bu jarayonda hunarmandlikning individual yondashuvi, ma'naviy mazmuni yo'qolib ketmasligi kerak. Ayniqsa, milliy uslubda qurilayotgan masjidlar, bog'lar, sayilgohlar va mehmonxonalarda ustun o'ymakorligining zamonaviy talqinlari ko'paymoqda. Bu esa o'zbek xalq san'atining davomiyligi va moslashuvchanligini ko'rsatadi. Ustun naqshlari inson ruhiyatiga bevosita ta'sir etuvchi vositadir. Naqshlar orqali tinchlik, uyg'unlik, muvozanat va baraka g'oyalari ifoda topadi. Ustunlar faqat konstruktiv element emas, balki go'zallik va ma'no yuklovchi timsollardir. Ular joylashgan muhitga estetik kayfiyat bag'ishlab, inson qalbini yuksaklik sari yetaklaydi.

Yog'och o'ymakorligida tayyorlangan ustunlardagi naqshlar o'zbek xalqining ko'p asrlik badiiy didi, dunyoqarashi va estetik qarashlarini mujassam etgan noyob madaniy qatlam hisoblanadi. Ushbu naqshlar faqatgina bezak yoki dekorativ element emas, balki xalq ruhiyatini ifodalovchi, falsafiy va timsoliy ma'nolarga ega badiiy til sifatida qadrlanadi. Geometrik, islmiy va ramziy naqshlar o'z shakl va mazmuniga ko'ra chuqur ma'naviy anglashni talab qiladi. Asosiy tahlillar shuni ko'rsatdiki, naqshlar ustunning shakli, zonalari va arxitektura kontekstiga uyg'un holda joylashtiriladi, bu esa me'moriy inshootlarda estetik yaxlitlikni ta'minlaydi. Shuningdek, hududiy farqlarning mavjudligi naqshlar orqali madaniy identitetni aks

ettirishini ko'rsatadi. Xiva, Buxoro, Samarqand va Qo'qon maktablariga xos naqshlar orqali bu farqlar yaqqol namoyon bo'ladi.

Biroq zamonaviylik bilan an'ana o'rtasida muvozanatni topish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Lazer texnologiyalari va ommaviy ishlab chiqarish estetik chuqurlik va individual yondashuvning yo'qolishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois naqshlarni yaratishda usta shaxsiyati, ramziy ma'no va badiiy uyg'unlikka e'tibor qaratilishi zarur.

Hunarmandlikni saqlab qolish uchun ustoz-shogird tizimini mustahkamlash, san'atning ichki falsafasini yosh avlodga yetkazish va uni zamonaviy me'moriy jarayonlarga uyg'unlashtirish lozim. Faqat shundagina ustun naqshlari o'z o'rnini yo'qotmaydi, balki badiiy meros sifatida avlodlar orasida yashab qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Normatova Z. (2021). O'zbek xalq amaliy san'ati. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Rasulov A. (2019). O'zbek me'morchiligida yog'och o'ymakorligi. Samarqand: Imkon nashriyoti.
3. Ergashev B. (2017). O'zbekiston yog'och san'ati tarixidan lavhalar. Buxoro: Ilm ziyo nashriyoti.
4. Qurbonov H. (2020). Naqshlar tili va ma'nosi. Toshkent: Yangi asr avlodi nashriyoti.